

KRUTÝ KONTINENT

EURÓPA KRÁTKO
PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

KEITH LOWE

premedia

A black and white photograph of a war-torn city street, likely Prague, showing rubble, a statue on a horse, and a military jeep. The scene is filled with the aftermath of destruction, with people walking through the debris and a military vehicle in the foreground.

premedia

KEITH LOWE

Krutý kontinent

*Krv, chaos a bezprávie
v Európe 1944 – 1949*

z angličtiny preložil
Igor Otčenáš

Keith Lowe
KRUTÝ KONTINENT
Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949

Savage Continent

Prvé vydanie
www.premedia.sk

Jazyková redakcia Martin Grbjar
Zodpovedný redaktor Ján Gregor
Grafická úprava textu Izabela Koska
Obálka Igor Slovák

Copyright © Keith Lowe, 2012
All Rights Reserved
Translation © Igor Otčenáš, 2014

ISBN 978-80-8159-130-3

Vere

Obsah

Zoznam ilustrácií	9
Zoznam máp	11
Úvod	13

PRVÁ ČASŤ Dedičstvo vojny

1. Fyzická deštrukcia	23
2. Vyludnenosť	32
3. Zavlčenie	47
4. Hladomor	54
5. Mravná deštrukcia	62
6. Nádej	81
7. Obraz chaosu	90

DRUHÁ ČASŤ Pomsta

8. Smäd po krvi	97
9. Oslobodenie táborov	100
10. Umiernená pomsta: otrocká práca	116
11. Nemeckí vojnoví zajatci	135
12. Neumiernená pomsta: východná Európa	148
13. Domáci nepriatelia	168
14. Pomsta na ženách a deťoch	186
15. Zmysel pomsty	203

TRETIA ČASŤ
Etnická čistka

16. Vojnové voľby	213
17. Útek Židov	216
18. Etnické čistky na Ukrajine a v Poľsku	239
19. Vyhnanie Nemcov	257
20. Európa v mikrokozme: Juhoslávia	277
21. Západná tolerancia, východná intolerancia	292

ŠTVRTÁ ČASŤ
Občianska vojna

22. Vojny vo vojnách	297
23. Politické násilie vo Francúzsku a v Taliansku	302
24. Grécka občianska vojna	321
25. Kukučka v hniezde: komunizmus v Rumunsku	341
26. Podriadenie východnej Európy	357
27. Odpor „lesných bratov“	366
28. Zrkadlo studenej vojny	385
Záver	391
<i>Podakovanie</i>	405
<i>Pramene</i>	407
<i>Poznámky</i>	428
<i>Register</i>	479

Ilustrácie

PRVÁ ČASŤ

1. Ruiny Varšavy, 1946
2. Jedna zo stoviek rodín, ktoré sa usadili v jaskyniach v okolí Neapolu
3. Bývalí robotníci z nútených prác sa vracajú po vojne domov do Grécka
4. Šesťdesiatročný navrátiliec Filip Paluch žobre o jedlo neďaleko dediny Potworów
5. Bosniasky detský partizán Bogdan Belaković
6. Obeť hladomoru v Grécku
7. Doktori v Juhoslávii ošetrojú ťažko zraneného deväťročného chlapca, 1946
8. Americkí námorníci v Neapole zneužívajú zúfalú situáciu chudobných dievčat
9. Sovietski vojaci obťažujú nemeckú ženu v Lipsku, 1946
10. Útulok UNRRA pre zavlčené civilné obyvateľstvo v Heilbronne
11. Oslobodení otroci na zoraďovacom nádraží v Nemecku
12. Telá Nemcov obesených na kandelábroch a stromoch neďaleko Terezína
13. Oslobodení väzni sa vysmieávajú jednému zo svojich bývalých dozorcov v Dachau
14. Francúzsky kolaborant zbitý na ulici, 1944
15. Hromadná poprava fašistov partizánmi v Miláne, apríl 1945
16. Zajatí Nemci v Remagene v poslednom týždni vojny
17. Nemeckí väzni, žijúci v zemľankách pri Sinzingu po vojne

DRUHÁ ČASŤ

18. Vyzlečená a ostrihaná Korzičanka obvinená z pletiek s nemeckými vojakmi

19. Loď *Exodus 47*, ktorá prepravila Židov do Palestíny
20. Poliaci utekajú z dediny Wawolnica, ktorú zapálili ukrajinskí partizáni, 1946
21. Ukrajinské obeť útoku poľských nacionalistov na Wierzchowine, 1945
22. Rodina z dediny Rudky, donútená k presunu po zmenách hraníc
23. Nemeckí utečenci z Pomoranska a Sliezska nastupujú do vlakov do Berlína
24. Dvaja protestujúci, zastrelení aténskou políciou počas protivládnych demonštrácií, 1944
25. Jeden z desiatok tisícov gréckych civilistov, uväznených na základe podozrenia zo sympatií ku komunizmu, 1948
26. Petru Groza počas víťazného prejavu po sfaľovaných voľbách v Rumunsku, 1946
27. Členovia maďarskej Strany slobody sa pripravujú v Szegede na boj proti komunistickým hrdlozom, 1947
28. Litovský ľudový hrdina Juozas Lukša v spoločnosti dvoch partizánov, 1950
29. Veteráni ukrajinskej povstaleckej armády pochodujú pri príležitosti osláv vo Ľvove, 2009

Poďakovanie za poskytnutie fotografií

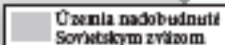
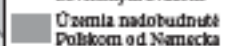
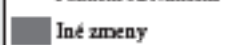
Organizácia spojených národov, 1,2,3,4,5,6,7,10,20,22; Aldo de Jaco, *I cinque anni che cambiarono l'Italia* (Rím: Newton Compton, 1985, 8; Ullstein, 9,19; US National Archives, 11,16,17; zo zbierky Aleny Královej, 12; U. S. Army Signal Corps,13; Getty Images, 14,18,23,24,25; Christian Schiefer/Archivio di stato del cantone Ticino,15; Muzeum Regionalne Tomaszów Lubelski,21; Associated Press, 26,27; Museum of Genocide Victims, Vilnius, 28; Ria Novosti, 29.

Vynaložili sme všetko úsilie v snahe nájsť a kontaktovať majiteľa práv na fotografiu č. 8. Vydavateľ rád prijme správu od čitateľov, ktorí majú o tejto fotografii nejaké informácie.

Mapy

1. Územné zmeny v Európe 1945 – 1947
2. Mŕtvi Európy, 1939 – 1945
3. Súostrovie nemeckých koncentračných táborov
4. Tábory zavraždených osôb v Nemecku, Rakúsku a v severnom Taliansku
5. Útek Židov do Palestíny
6. Vyhnanie Nemcov
7. Miesta masakrov v Juhoslávii, 1945
8. Územia oslobodené samostatne francúzskym odbojovým hnutím k 23. augustu 1944
9. Taliansko, 1945 – 1946
10. Územia pod kontrolou gréckych partizánov, 1944
11. Pobaltské krajiny
12. Rozdelenie Európy v studenej vojne

I. Územné zmeny v Európe 1945 - 1947

	Územia nadobudnuté Sovietskym zväzom
	Územia nadobudnuté Poľskom od Nemecka
	Iné zmeny

Úvod

Predstavte si svet bez inštitúcií. Je to svet, kde sa akoby rozplynuli hranice medzi krajinami a zostáva iba jedna nekonečná zem, ktorou križujú ľudia a hľadajú komunity, čo už neexistujú. Neexistujú vlády, a to ani celonárodné, ani miestne. Neexistujú školy alebo univerzity, neexistujú knižnice alebo archívy, niet žiadneho prístupu k informáciám. Niet kín, divadiel a, samozrejme, televízie. Rozhlas funguje len občas, ale signál je skreslený a takmer vždy vysielajú v cudzom jazyku. Noviny už nevyšli celé týždne. Nefungujú železnice, nejazdia motorové vozidlá, mlčia telefóny, telegramy nechodia, pošta nepracuje, nie je žiadne komunikačné spojenie okrem toho, čo si ľudia ústne odovzdávajú jeden druhému.

Nefungujú ani banky, ale to nie je až taký problém, lebo peniaze nemajú žiadnu cenu. Obchody sú pozatvárané, lebo nikto nemá nič na predaj. Nič sa nevyrába, veľké továrne a výrobné strediská boli zničené alebo rozobraté, podobne ako väčšina iných budov. Nie sú žiadne nástroje, s výnimkou tých, ktoré sa dajú vyhrabať z rozvalín. Niet žiadneho jedla.

Neexistuje právo a poriadok, lebo niet polície a sudy nefungujú. V istých oblastiach prestáva byť jasné, čo je správne a čo je zlé. Ľudia si pomáhajú k čomukoľvek bez toho, aby sa trápili, kto je skutočným majiteľom – vlastne aj pocit vlastníctva sa do veľkej miery vytratil. Tovar patrí tým, ktorí sú dostatočne silní, aby si ho obránili a tým, ktorí sú ochotní za jeho ochranu položiť aj život. Ulicami blúdia ozbrojení muži, berú si, čo chcú a vyhrážajú sa každému, kto im príde do cesty. Ženy všetkých sociálnych tried a vekových kategórií prostituujú za jedlo a ochranu. Hanba neexistuje. Neexistuje morálka. Ide len o prežitie.

Moderné generácie si len ťažko dokážu predstaviť takýto obraz sveta mimo hollywoodskych scenárov. No dodnes ešte žijú státisíce tých, ktorí zažili presne takýto svet – a to nie kdesi v zabudnutých kútoch zemegule, ale priamo v srdci kontinentu, ktorý bol považovaný za jeden z najstabilnejších a najrozvinutejších. Vo veľkých čas-

tiach Európy v rokoch 1944 a 1945 zavládol na dlhé mesiace chaos. Druhá svetová vojna – nepochybne najničivejšia vojna v histórii – nezdevastovala iba fyzickú infraštruktúru, ale aj inštitúcie, ktoré držali jednotlivé krajiny pokope. Politický systém sa rozpadol až do takej miery, že americkí pozorovatelia varovali pred možnou celoeurópskou občianskou vojnou.¹ Vedomá fragmentácia komunit zasiala neprekonateľnú nedôveru medzi susedmi; vďaka všeobecnému hladu sa otázka osobnej mravnosti stala nepodstatnou. „Európa,“ napísali v marci 1945 *New York Times*, „je v stave, ktorý nedokáže pochopiť žiaden Američan.“ Stal sa z nej „Nový temný kontinent.“²

Že sa Európa dokázala vymaniť z tohto bahna a stať sa prosperujúcim, tolerantným kontinentom, je takmer zázrak. Pri pohľade na rozsah a tempo rekonštrukcie – prebudovanie ciest, železničných tratí, tovární, ba až celých miest – má človek nutkanie vidieť len samý pokrok. Podobne úžasné je aj politické znovuzrodenie Západu, najmä rehabilitácia Nemecka, ktoré sa za niekoľko rokov dokázalo transformovať z vydedenca na zodpovedného člena európskej rodiny. V povojnových rokoch sa zrodila aj nová túžba po medzinárodnej spolupráci, ktorá priniesla nielen prosperitu, ale aj mier. Desaťročia po roku 1945 sú oslavované ako najdlhšie obdobie medzinárodného mieru v Európe od čias Rímskej ríše.

Nečudo, že tí, ktorí píšu o povojnovom období – historici, štátnici i ekonómovia – ho často zobrazujú ako dobu, keď Európa vzišla z popola deštrukcie ako vták Fénix. V zmysle tohto postoja pre nich koniec vojny neznamená iba koniec represí a násilia, ale aj duchovné, mravné a hospodárske znovuzrodenie celého kontinentu. Nemci nazývajú bezprostredné mesiace po skončení vojny *Stunde Null* (Hodina nula) – čo v princípe znamená, že sa vyčistil štít a história sa mohla začať nanovo.

Netreba mať však veľa predstavivosti, že je to priveľmi ružový obraz povojnovej histórie. Predovšetkým treba povedať, že vojna sa jednoducho neskončila Hitlerovou porážkou. Konflikt takého rozsahu, akou bola II. svetová vojna, sprevádzaný menšími občianskymi šarvátkami sa zastavuje mesiace, ak nie roky a samotný koniec nastáva v rôznom čase a v rôznych častiach Európy. Napríklad na juhu Talianska na Sicílii sa všetko skončilo na jeseň 1943. Vo Francúzsku sa pre väčšinu obyvateľstva vojna skončila o rok neskôr na jeseň 1944. Naopak, v niektorých častiach východnej Európy po-

kračovalo násilie dávno po Dni víťazstva. Titove jednotky bojovali s Nemcami v Juhoslávii minimálne do 15. mája 1945. Ešte niekoľko rokov po skončení hlavnej vojny pokračovali občianske vojny, najprv vyvolané nacistami, v Grécku, Juhoslávii a v Poľsku; nacionalistickí partizáni na Ukrajine a v pobaltských štátoch pokračovali v boji proti sovietskym jednotkám až niekedy do 50. rokov.

Niektorí Poliaci dokonca tvrdia, že II. svetová vojna sa skončila iba nedávno: pretože sa konflikt oficiálne začal inváziou nacistov a Sovietov do ich krajiny, vojna sa mohla skončiť iba vtedy, keď v roku 1989 opustil Poľsko posledný sovietsky tank. Mnoho ľudí v pobaltských krajinách to vníma rovnako: v roku 2005 prezidenti Estónska a Litvy odmietli pozvanie Moskvy na oslavy 60. výročia Dňa víťazstva na základe tvrdenia, že prinajmenšom do ich krajín prišla sloboda až začiatkom 90. rokov. Ak vezmeme do úvahy studenú vojnu, ktorá bola vo svojej podstate pretrvávajúcim konfliktom medzi východnou a západnou Európou, a niekoľko národných povstaní proti sovietskej nadvláde, potom tvrdenie, že povojnové roky sú érou nerušeného mieru, pôsobí zúfalo prehnane.

Podobne dubiózna je aj koncepcia *Stunde Null*. Nepochybne nedošlo k žiadnemu vyčisteniu štítu, akokoľvek si to nemeckí štátnici želali zo všetkých síl. Povojnová vlna pomsty a trestu sa preliala v každej oblasti európskeho života. Celé národy prišli o svoje územia a majetky, vládami a inštitúciami sa prehneli čistky a celé komunity boli terorizované za to, čoho sa mali údajne dopustiť počas vojny. Najhoršia pomsta bola zameraná na individuálne osoby. Nemeckí civili boli bití, zatýkaní, využívaní na otrocké práce, či prosto vraždení po celej Európe. Vojaci a policajti, ktorí spolupracovali s nacistami, boli zatýkaní a mučení. Ženy, ktoré sa vyspali s nemeckými vojakmi, boli vyzliekané, ostrihané, poliate dechtom a hnané po uliciach. Boli znásilnené milióny nemeckých, maďarských a rakúskych žien. Nešlo o žiadne vyčistenie štítu, naopak, povojnové roky vyvolali spory medzi komunitami a národmi a mnohé z nich pretrvávajú až dodnes.

Koniec vojny neznamenal žiaden zrod novej éry etnickej harmónie v Európe. V skutočnosti sa v mnohých častiach Európy mnohé etnické napätia zhoršili. Židia sa naďalej stávali obeťami prenasledovania presne tak, ako vo vojne samotnej. Menšiny sa všade znovu stali politickými terčmi, čo v mnohých častiach kontinentu viedlo

k podobne odporným zverstvám, aké spáchali nacisti. Povojnové roky logicky znamenali koniec nacistického úsilia kategorizovať a segregovať jednotlivé rasy. Medzi rokmi 1945 až 1947 však boli v najväčších etnických čistkách ľudskej histórie z vlastných krajín vyhnané desiatky miliónov mužov, žien a detí. Toto je téma, o ktorej neradi diskutujú všetci obdivovatelia „európskeho zázraku“, nehovoriac o tom, že jej vôbec nerozumejú. Dokonca i tí, ktorí majú poznatky o vyhnaní Nemcov, netušia skoro vôbec nič o iných, podobne vyhnaných menšinách vo východnej Európe. Kultúrna diverzita, ktorá bola predtým, ba i počas vojny integrálnou časťou európskej krajiny, dostala svoj konečný úder vlastne až po skončení vojny.

Je o to pozoruhodnejšie, že rekonštrukcia Európy sa začala práve uprostred toho všetkého. Ale práve preto, že koniec vojny trval tak dlho, trvalo dlho aj naštartovanie tejto rekonštrukcie. Ľudia, žijúci v rozvalinách zdevastovaných európskych miest, sa väčšmi sústredili na problémy súvisiace s každodenným prežitím, než na znovuvybudovanie základových blokov spoločnosti. Boli hladní, olúpení a zatrpknutí po rokoch utrpenia, ktoré museli podstúpiť – skôr než mohli byť motivovaní, aby začali s rekonštrukciou, museli ventilovať svoj hnev, pochopiť, čo sa to stalo, a prežiť svoj smútok.

Po celej Európe začali preberať moc nové orgány, ktoré tiež potrebovali čas na to, aby sa mohli stabilizovať. Ich hlavnou prioritou nebolo vyčistiť ruiny, zreparovať železničné trate či znovuo tvoriť továrne, ale ustanoviť svojich zástupcov a rady v každej oblasti jednotlivých krajín. Tieto rady si museli získať dôveru ľudí, z ktorých väčšina sa za šesť rokov organizovaného zverstva naučila pristupovať ku všetkým inštitúciám s mimoriadnou opatrnosťou. Za takýchto okolností bolo ustanovenie akého takého práva a poriadku, nehovoriac o samotnej fyzickej rekonštrukcii, viac-menej ilúziou. Boli to iba nezávislé entity – spojenecké armády, OSN a Červený kríž –, ktoré mali autoritu alebo dostatok ľudskej sily pokúsiť sa o niečo také. Tam, kde tieto entity chýbali, vládol chaos.

Príbeh Európy v bezprostrednom období po vojne preto nie je primárne o rekonštrukcii a rehabilitácii – ale predovšetkým je príbehom o prepade do anarchie. Je to história, o ktorej sa nikdy nepísalo pravdivo. Vznikli desiatky skvelých kníh, opisujúcich udalosti v jednotlivých krajinách – najmä v Nemecku –, no dialo sa tak na úkor väčšieho obrazu: tie isté témy sa objavujú znovu a znovu po

celom kontinente. Existuje jedna či dve práce, napríklad dielo Tonyho Judta *Postwar*, ktoré sa zaoberajú v širšej perspektíve kontinentom ako celkom – avšak robia to v oveľa väčšom časovom rozsahu, takže v konečnom dôsledku sumarizujú udalosti bezprostredne po vojne len v niekoľkých kapitolách. Pokiaľ viem, niet jedinej knihy bez ohľadu na jazyk, ktorá by detailne popisovala celý kontinent – východ a západ – počas týchto kľúčových a turbulentných čias.

Táto kniha je čiastkovým pokusom vyrovnáť sa s touto situáciou. Na rozdiel od ostatných kníh nie je vedená snahou vysvetliť, prečo Európa napokon povstala z popola a začala s vlastnou fyzickou, hospodárskou a mravnou rekonštrukciou. Nezameriava sa na norimberský súd, ani na Marshallov plán, ani na iné pokusy zaceliť rany spôsobené vojnou. Namiesto toho sa sústreďuje na obdobie, keď pokusy o rehabilitáciu boli iba možnosťou, keď väčšina Európy bola mimoriadne vratká a násilie mohlo vzbĺknúť pri najmenej provokácii. V tomto zmysle ide o pokus o nemožné – o popis chaosu. Robí tak zameriavaním sa na rôzne prvky tohto chaosu a hľadaním toho, akým spôsobom boli spojené so všeobecnými témami.

Začínam presným obrazom toho, čo bolo počas vojny zničené, a to fyzicky i morálne. Len plným pochopením toho, čo bolo stratené, môžeme porozumieť tomu, čo nasledovalo. V II. časti sa popisuje vlna pomsty, ktorá sa prehnala kontinentom a poukazuje na spôsoby, akým bol tento fenomén manipulovaný v mene politických cieľov. Pomsta je trvalou témou tejto knihy a pochopenie jej logiky a dôvodov je kľúčovým pre pochopenie atmosféry v povojnovej Európe. V III. a IV. časti si ukážeme, čo sa stalo, keď bolo násiliu a rôznym jeho formám dovolené vymknúť sa z rúk. Etnické čistky, politické násilie a občianska vojna, ktorá z toho vzišla, patria k najpamätnejším momentom európskej histórie. Doložím argumenty, prečo išlo v konečnom dôsledku o posledné krče II. svetovej vojny – a v mnohých prípadoch o plynulý prechod k začiatku studenej vojny. V tomto zmysle sa teda kniha bude zaoberať zhruba obdobím rokov 1944 až 1949.

Jedným z mojich hlavných cieľov v tejto knihe je odpútať sa od zúženého západného pohľadu, ktorý má tendenciu dominovať vo väčšine diel o tomto období. Celé desaťročia sa knihy o následkoch vojny sústreďovali na udalosti v západnej Európe, prevažne aj preto, lebo informácie o tom, čo sa dialo na východe, neboli k dispozícii

ani v samotnej východnej Európe. Aj keď po rozpade Sovietskeho zväzu a jeho satelitných štátov sa tieto informácie dostali von v širšej miere, ešte stále bývajú nejasné a vo všeobecnosti sa objavujú len v akademických dielach a časopisoch, často iba v jazyku autorov. Mnoho základných diel poľských, českých alebo maďarských autorov je k dispozícii len v ich jazykoch a sú tak obmedzené iba na akademickú obec. Aj to je dôvodom vzniku tejto knihy, aby sa toto obdobie dostalo k širšiemu čitateľskému publiku.

No pravdepodobne najdôležitejším dôvodom vzniku tejto knihy je snaha prečistiť cestu labyrintom mýtov, ktoré vznikli v povojnovom období. Mnohé z „masakrov“, ktoré som preskúmal, sa ukázali pri bližšom pohľade menej dramatické, ako sa obvykle vykresľovali. A naopak, ohromné zverstvá boli tutlané, prípadne sa stratili vo víre iných historických udalostí. Aj keď je asi nemožné odhaliť celú pravdu o týchto udalostiach, je aspoň možné vyvrátiť niektoré nepravdy.

Mojím osobitným strašidlom je bezpočetné množstvo vágnych a neopodstatnených štatistík, ktoré sa pravidelne objavujú v súvislosti s debatami o tomto období. Štatistiky sú naozaj dôležité, lebo sa často využívajú v mene politických cieľov. Niektoré krajiny bežne prehánajú zločiny svojich susedov a to buď preto, aby odvrátili pozornosť od vlastných zločinov, alebo aby ich využili vo vnútorných národných záležitostiach. Politické strany všetkých zafarbení rady prehánajú hriechy svojich rivalov a znižujú závažnosť tých, ktoré majú na svedomí ich spojenci. Historici občas prehánajú tiež, prípadne si vyberajú najsenzačnejšie údaje z tých, ktoré majú k dispozícii, aby ešte väčšmi zdramatizovali svoje diela. No príbehy z tohto obdobia sú fantastické až dosť – nepotrebnú žiadne prehánanie. Z tohto dôvodu som sa snažil všade, kde to bolo možné, založiť všetky svoje štatistiky na oficiálnych zdrojoch, alebo na spoľahlivých akademických prácach v tých prípadoch, kde oficiálne zdroje chýbajú, prípadne nie sú hodnoverné. V tých prípadoch, kde je štatistika spochybniteľná, som sa snažil vyznačiť v hlavnom texte tie údaje, ktoré považujem za najspoľahlivejšie a tie alternatívne som presunul do poznámok.

Bolo by však nerozumné si myslieť, že moju snahu o dôkladnosť už nie je možné vylepšiť. Napokon, táto kniha si ani nenárokuje byť „definitívnou“ či „súhrnnou“ históriou obdobia bezprostredne po skončení II. svetovej vojny v Európe. Táto téma je totiž oveľa širšia.

ÚVOD

Ide skôr o pokus osvetliť celý komplex prekvapujúcich a miestami desivých udalostí pre tých, ktorí by sa inak o nich nikdy nedozvedeli.

Dúfam, že sa tým otvorí debata o tom, ako tieto udalosti ovplyvnili kontinent, prechádzajúci bolestivým obdobím svojho znovuzrodenia a – pretože v tomto smere existuje stále ešte obrovské pole pre ďalší výskum – stimuluje iných k hlbšiemu prieniku. Ak je minulosť krajinou neznámou, tak rozsiahle oblasti tohto obdobia v histórii Európy možno označiť ako na starých mapách: ďalej sú len draci.